

مدرسه عالی خواهران (مدرسه فقه و قرآن)

پایان نامه کارشناسی ارشد فقه و معارف با گرایش کلام

عنوان

بررسی فقهی خسارات ناشی از رسانه در عصر حاضر

استاد راهنما: سرکار خانم دکتر صدیقه رضایی

پژوهشگر: فاطمه احمدی

کد تحصیلی ۱۱۵۵۶۱۰

آذرماه ۱۳۹۹

مسئولیت:

- مسئولیت این پایان نامه به عهده نگارنده آن است.
- استفاده از این پایان نامه با ذکر منبع و نام جامعه المصطفی (ص) العالمیه بلامانع است.
- نشر این اثر در داخل کشور جمهوری اسلامی ایران، منوط به اخذ مجوز از جامعه المصطفی (ص) العالمیه است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اِذْ

این تخفیه پذیر تقدیم به ساحت مقدس امام زمان مهدی (عج)

و تمام جامعه انسانی عل مخصوص پدر و مادر خوار کارم و اساتید بزرگوار

تقدیر و تشکر

تحتین پاس از آن خداوندی است که بنده حقیر را در دیای بیکران اندیشه قهره‌ای ساخت تا دست آن رازدیده آموزگارانی بزرگ به تماشایند. لذا اکنون در سیه بنده نوازی بایش تحقیق حاضر به انجام رسیده است. بر خود لازم می‌دانم تا مراتب پاس را از بزرگوارانی به جا آورم که اگر دست یاری کرشان نبود، مرکز این تحقیق به انجام نمی‌رسید. با آرزوی همه خیرات و رحمت برای مدیریت محترم مدرسه عالی خواجهان استاد سرکار خانم «دکتر نسیم طربری» و استادگران قدردم سرکار خانم «دکتر صدیقه رضایی» که زحمت راهمائی این پژوهش را به عهده داشتند و مسئولین محترم پژوهش و تمام کسانی که به نوعی در بخش این تحقیق یاری ام نمودند.

چکیده:

رسانه به معنای وسیع کلمه و در سطحی گسترده به انتقال و انتشار اخبار، عقاید، اطلاعات و نظرات مختلف می‌پردازد. این نهاد اجتماعی علاوه بر کارکردهای مفید، کارکردهای منفی و خساراتی نیز در پی دارد. چراکه بخش عمده‌ای از اوقات افراد را به خود اختصاص داده و نقش بسیار مهمی در شکل‌گیری و تغییر شخصیت، افکار، اعمال و ... دارد. لذا پیدایش این خسارات خود منجر به ایجاد حقوقی می‌شود و از آنجایی که فقه به صورت همه‌جانبه در تمام ابعاد زندگی بشر حضور دارد و همواره در صدد تبیین هر موضوعی مختلف است، بر همین اساس رسانه نیز به‌عنوان پیام، و اهداف پیام‌رسانی به‌عنوان بخشی از فقه مطرح می‌گردند. لذا از سوی شارع مقدس مغفول نمانده‌است و مورد توجه فقها قرار گرفته و برای این خسارات که از مصادیق اضرار هستند، احکامی وضع شده‌است.

حال با توجه به جایگاه خاص رسانه و با هدف پیش‌گیری از وقوع خسارات و کاهش گرایش به آن‌ها به بررسی فقهی خسارات مادی و معنوی رسانه بر فرد و جامعه پرداخته می‌شود و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و دیجیتال و با روش تحلیلی-توصیفی جستجو در این زمینه ادامه یافت و دانسته شد که خسارات وارده از سوی رسانه خارج از دایره حکم حرمت و کراهت نیستند و فاعلان این خسارات نیز محکوم به جبران این خسارات به صور مختلف هستند. پس از آگاهی از حکم این خسارات، بررسی راهکارهایی جهت کاهش و پیشگیری از وقوع آن‌ها در دستور کار قرار گرفت تا با یاری خداوند گامی بلند در جهت بهبود عملکرد رسانه و اصحاب آن برداشته شود.

کلیدواژگان: فقه، رسانه، خسارت، خسارت مادی، خسارت معنوی، اضرار.

فهرست مطالب

۱	مقدمه.....
۳	بخش اول: مفاهیم پایه.....
۴	فصل اول: کلیات.....
۴	۱-۱-۱- بیان مسئله.....
۴	۲-۱-۱- فرضیه.....
۵	۳-۱-۱- سؤالات فرعی تحقیق.....
۵	۴-۱-۱- روش تحقیق.....
۵	۵-۱-۱- بررسی پیشینه تحقیق.....
۷	فصل دوم: مفهوم شناسی.....
۷	۱-۲-۱- فقه.....
۹	۲-۲-۱- رسانه.....
۱۰	۳-۲-۱- خسارت.....
۱۲	۴-۲-۱- خسارت مادی.....
۱۳	۵-۲-۱- خسارت معنوی.....
۱۳	۶-۲-۱- اضرار.....
۱۴	۷-۲-۱- تفاوت اضرار در فضای مجازی با فضای حقیقی.....
۱۶	بخش دوم: انواع رسانه کارکردها و جایگاه آن در قرآن.....

فصل اول: انواع رسانه و کارکردهای آن..... ۱۷

۱-۱-۲- تقسیمات رسانه‌ها..... ۱۷

۲-۱-۲- انواع رسانه بر اساس نوع ارتباط..... ۱۹

۱-۲-۱-۲- رسانه فردی..... ۱۹

۲-۲-۱-۲- رسانه جمعی..... ۱۹

۳-۱-۲- انواع رسانه‌های جمعی..... ۲۰

۱-۳-۱-۲- رسانه‌های نوشتاری (مکتوب):..... ۲۰

۲-۳-۱-۲- رسانه‌های دیداری..... ۲۲

۳-۳-۱-۲- رسانه‌های شنیداری..... ۲۳

۴-۱-۲- کارکردهای رسانه..... ۲۴

۱-۴-۱-۲- کارکرد خبری و آموزشی..... ۲۴

۲-۴-۱-۲- کارکرد راهنمایی و راهبری..... ۲۶

۳-۴-۱-۲- کارکرد تفریحی..... ۲۷

۴-۴-۱-۲- کارکرد ارشادی..... ۲۸

فصل دوم: جایگاه رسانه در قرآن..... ۳۰

۱-۲-۲- مبانی و اصول رسانه در قرآن..... ۳۱

۱-۱-۲-۲- حق محوری و تقوای محوری..... ۳۱

۲-۱-۲-۲- طاغوت‌ستیزی و افشاگری علیه ظالم..... ۳۵

- ۳۶ ۲-۲-۱-۳- دفاع علمی عقلی و مستدل از ارزش‌ها
- ۳۸ ۲-۲-۱-۴- واقعیت‌گرایی و صداقت
- ۴۰ ۲-۲-۱-۵- مدیریت ارزشی رسانه و مسئولیت‌پذیری
- ۴۳ بخش سوم: بررسی حکم انواع خسارات رسانه
- ۴۴ فصل اول: انواع خسارات رسانه
- ۴۵ ۳-۱-۱- خسارات مادی ناشی از رسانه بر فرد
- ۴۵ ۳-۱-۱-۱- خسارات فیزیولوژیک و جسمی
- ۴۶ ۳-۱-۱-۲- خسارت مالی ناشی از تکثیر غیرمجاز
- ۴۷ ۳-۱-۲- خسارات مادی ناشی از رسانه بر جامعه
- ۴۷ ۳-۱-۲-۱- اشاعه فرهنگ تجمل‌گرایی و مصرف‌زدگی
- ۵۰ ۳-۲-۱- تأثیر منفی بر اقتصاد خانواده‌ها در سایه تبلیغات رسانه
- ۵۱ ۳-۲-۱-۳- تحمیل هزینه‌های هنگفت بر دولت
- ۵۱ ۳-۱-۳- خسارات معنوی ناشی از رسانه بر فرد
- ۵۲ ۳-۱-۳-۱- تجاوز به حریم خصوصی افراد
- ۵۴ ۳-۱-۳-۲- عرفی شدن دین در حوزه فرد
- ۵۵ ۳-۱-۳-۳- ساخت و تغییر ناخودآگاه افراد
- ۵۷ ۳-۱-۳-۴- تحریک عواطف و ترویج خشونت
- ۵۸ ۳-۱-۳-۵- افتراء بستن به افراد

- ۳-۱-۳-۶- تحقیر و توهین افراد..... ۵۹
- ۳-۱-۳-۷- ازهم گسیختگی روابط افراد خانواده..... ۵۹
- ۳-۱-۴- خسارات معنوی ناشی از رسانه بر جامعه..... ۶۱
- ۳-۱-۴-۱- نقض قوانین..... ۶۱
- ۳-۱-۴-۲- عرفی شدن دین در حوزه اجتماعی..... ۶۲
- ۳-۱-۴-۳- تغییر سبک زندگی..... ۶۴
- ۳-۱-۴-۴- تغییر فرایند تربیت اجتماعی..... ۶۵
- ۳-۱-۴-۵- زوال انسان در سایه اشاعه فحشا و نقض فضایل و ارزش‌های اخلاقی - دینی..... ۶۶
- ۳-۱-۴-۶- روزمرگی و کلیشه‌گرایی رسانه‌ها عامل سقوط انسان..... ۷۰
- ۳-۱-۴-۷- تملق و چاپلوسی و فاصله‌گیری از واقعیات..... ۷۱
- ۳-۱-۴-۸- تمسخر و تخریب و تهدید آبروی افراد..... ۷۲
- فصل دوم: بررسی حکم خسارات رسانه و فاعلان آن‌ها..... ۷۳
- ۳-۲-۱- حکم خسارات مادی رسانه بر فرد و جامعه..... ۷۴
- ۳-۲-۱-۱- خبر ضرری..... ۷۴
- ۳-۲-۱-۲- ترویج فرهنگ تجمل‌گرایی و افراطی‌گرایی..... ۷۷
- ۳-۲-۱-۳- تکثیر غیرمجاز..... ۷۸
- ۳-۲-۱-۴- تأثیر منفی بر اقتصاد خانواده‌ها..... ۷۹

- ۸۰ ۲-۲-۳- حکم خسارات معنوی رسانه بر فرد و جامعه.
- ۸۰ ۱-۲-۲-۳- عرفی شدن دین (سکولاریسم).
- ۸۲ ۲-۲-۲-۳- کذب و دروغ پراکنی رسانه‌ها.
- ۸۴ ۳-۲-۲-۳- تجاوز به حریم خصوصی.
- ۸۶ ۴-۲-۲-۳- اشاعه فحشا.
- ۸۸ ۵-۲-۲-۳- تمسخر و تخریب رسانه‌ها.
- ۸۹ ۶-۲-۲-۳- ترویج خشونت.
- ۹۱ ۷-۲-۲-۳- تملق و چاپلوسی رسانه‌ها.
- ۹۲ ۸-۲-۲-۳- نقض قوانین.
- ۹۳ ۹-۲-۲-۳- توهین و تحقیر.
- ۹۴ ۳-۲-۳- حکم ضمان در خسارات معنوی.
- ۹۵ ۴-۲-۳- حکم فاعل مباشر و غیر مباشر در خسارات وارده از سوی رسانه.
- ۹۶ ۱-۴-۲-۳- حکم فاعل مباشر و غیرمباشر در خسارت مادی.
- ۹۸ ۲-۴-۲-۳- حکم فاعل مباشر و غیرمباشر در خسارت معنوی.
- ۹۹ ۵-۲-۳- ادله لزوم جبران خسارات معنوی.
- ۹۹ ۱-۵-۲-۳- قاعده لاضرر.
- ۱۰۰ ۲-۵-۲-۳- قاعده نفی عسرو حرج.
- ۱۰۱ ۳-۵-۲-۳- قاعده اتلاف.

بخش چهارم: بررسی راهکارهای کاهش خسارات رسانه ها.....	۱۰۳
فصل اول: راهکارهای فقهی.....	۱۰۴
۱-۱-۴- اجرای احکام کیفری.....	۱۰۴
۱-۱-۱-۴- تعزیر فاعل خسارت.....	۱۰۵
۲-۱-۴- تبیین احکام تکلیفی.....	۱۰۶
۱-۲-۱-۴- تبیین حکم فقهی پخش فیلم و سریال‌های ضد اخلاقی.....	۱۰۶
۲-۲-۱-۴- تبیین حکم فقهی معاملات مجازی همراه با تدلیس.....	۱۰۶
۳-۲-۱-۴- تبیین حکم فقهی اضلال انسان به واسطه ماهواره.....	۱۰۷
۴-۲-۱-۴- تبیین حکم فقهی تبلیغات با مضمون نجش.....	۱۰۸
۵-۲-۱-۴- تبیین حکم فقهی آگهی‌های مقرون با غش رسانه.....	۱۰۹
۶-۲-۱-۴- تبیین حکم فقهی آلات لهوی و استفاده از آن‌ها در رسانه.....	۱۱۰
۷-۲-۱-۴- تبیین حکم فقهی فعالیت‌های رسانه‌ای آمیخته با شیوه‌های حرام.....	۱۱۱
۸-۲-۱-۴- تبیین حکم فقهی پخش فیلم‌ها و برنامه‌های دارای غنا.....	۱۱۲
فصل دوم: راهکارهای اخلاقی و اجتماعی.....	۱۱۳
۱-۲-۴- توجه به جایگاه انسان و نداشتن دید ابزاری به او.....	۱۱۳
۲-۲-۴- بکارگیری شیوه صداقت و راست‌گویی.....	۱۱۴
۳-۲-۴- برنامه‌ریزی جهت گسترش و تبیین فضایل اخلاقی.....	۱۱۵
۴-۲-۴- ارتقاء ارزش‌ها و معارف دینی، اخلاقی و اجتماعی.....	۱۱۶

- ۱۱۸ ۴-۲-۵- سامان‌دهی و تقویت جبهه فرهنگی
- ۱۲۰ ۴-۲-۶- در نظر گرفتن رفاه و سعادت واقعی جامعه در برنامه‌ها
- ۱۲۱ ۴-۲-۷- بهبود عملکرد واحدهای گوناگون رسانه
- ۱۲۲ ۴-۲-۸- تأکید بر داشتن محتوای مفید
- ۱۲۳ ۴-۲-۹- کسب سواد رسانه‌ای
- ۱۲۵ ۴-۲-۱۰- نظارت کیفی
- ۱۲۷ نتیجه‌گیری
- ۱۲۸ منابع و مآخذ

مقدمه:

انسان به عنوان موجودی اجتماعی که این صفت اجتماعی بودن او امری غیرقابل انکار است، همواره در تعامل با جامعه است و از محیط اطراف خود متأثر می‌گردد. آنچه بیش‌ترین سهم را در تأثیرگذاری بر رفتار و کردار او ایفا می‌کند، الگوهای هستند که او آن‌ها را به عنوان سرمشق خویش انتخاب کرده‌است. در این میان می‌توان چنین ادعا کرد که بیش‌ترین تأثیرگذاری از آن رسانه‌های جمعی است، که ابزاری هستند که اخبار و اطلاعات را به مردم می‌رسانند. رسانه از طریق معرفی الگوها سهم عمده‌ای در تأثیرگذاری بر عملکرد مخاطبان دارند که این مسأله قبل از این که اهمیت موضوع را برساند، وظیفه‌ی سنگین رسانه‌ها را گوش زد می‌کند.

لذا این الگو می‌تواند در صورت عدم عملکرد صحیح تأثیر سوئی بر مخاطبان بگذارد و خسارات و زیان‌هایی برای آن‌ها به بار آورد. که این خسارات اعم از مادی و معنوی می‌تواند مخاطب را متحمل ضررهای هنگفتی کند. به‌طور مثال در حوزه خسارات مادی می‌توان به خسارات فیزیولوژیک و جسمی، خسارت مالی ناشی از تکثیر غیرمجاز و اشاعه فرهنگ تجمل‌گرایی اشاره کرد و در حوزه خسارات معنوی نیز می‌توان به تجاوز به حریم خصوصی دروغ‌پراکنی، اشاعه فحشا و منکرات و.... اشاره نمود.

از طرفی دین اسلام به عنوان برترین و کامل‌ترین دین در راستای مقابله و پیشگیری از خسارات رسانه دارای عناصر مهمی است. از آن‌جا که هدف دین اسلام دادن برنامه زندگی از طریق وضع قوانین است. لذا علم فقه که نقش بسزایی در مشخص ساختن قوانین الهی و کشف و تبیین آن‌ها و تنظیم اعمال فردی و جمعی مسلمانان دارد، در حوزه رسانه نیز نقش مهمی در کاهش خسارات رسانه دارد. حال با توجه به این درجه از اهمیت رسانه در دین و نقش آن در

زمینه‌های مادی و معنوی انسان و با هدف کاهش انگیزه‌های گرایش به انجام خسارات و پیشگیری از وقوع آن‌ها؛ بررسی فقهی خسارات رسانه ضروری به نظر می‌رسد.

در رابطه با موضوع این پژوهش مقالات و کتاب‌های زیادی به رشته تحریر درآمده است و بر اساس بررسی‌های صورت‌گرفت اکثر آن‌ها به صورت همه‌جانبه کنکاش در این رابطه نپرداخته بودند و نهایتاً به بیان احکام اکتفا کرده بودند. لذا ما برآن شدیم تا با بررسی همه‌جانبه و مبسوط نواقص کارهای گذشته را جبران نماییم.

این پژوهش از چهاربخش به شرح زیر تشکیل شده است:

۱. نکات کلیدی که شامل کلیات و شناخت مفاهیم کلیدی بحث می‌باشد.

۲. در این بخش پس از شناخت جایگاه رسانه در دین، انواع و کارکردهای آن مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

۳. در بخش سوم نیز به بررسی انواع خسارات رسانه و حکم فقهی آن پرداخته می‌شود.

۴. در نهایت در بخش چهارم انواع راهکارهای پیشنهادی مطرح می‌گردد.

بخش اول:

مفاهیم پایه

فصل اول: کلیات

۱-۱-۱- بیان مسئله

تکریم انسان به‌عنوان برترین مخلوق هستی، همواره از آیین و ادیان الهی، سرچشمه گرفته‌است و دین اسلام که خود کامل‌ترین و آخرین دین است، بیش از همه بر آن تأکید نموده‌است. به دلیل اهمیت ویژه انسان در دین اسلام و باتوجه به این‌که حقوق شهروندی جزو قوانین جدایی‌ناپذیر این دین الهی است. لذا هر جا حقی از انسان پایمال شود و یا ضرری به او رسد، شارع مقدس ورود می‌کند و با وضع قانون و صدور حکم به احقاق حق او می‌پردازد. یکی از مصادیقی که نقش مهمی در عروض خسارت بر انسان را دارد رسانه است. رسانه در جایگاه ابزار انتقال مفاهیم و معانی و به‌عنوان فناوری ارتباطی تأثیر بسزایی در همه عرصه‌ها به‌ویژه بر تفکرات آحاد مردم دارد. حال باتوجه به اینکه امروزه رسانه‌ها با همه انواع خود اعم از نوشتاری دیداری شنیداری و ... به‌شدت در همه جوامع از جمله خانواده و در بین تمام افراد نفوذ کرده‌اند و آن‌ها را تحت تأثیر خود قرار داده‌اند، گاهی از چارچوب هنجارهای اجتماعی و مبانی فقهی اصولی خارج شده و موجبات ضرر افراد اعم از مادی و معنوی هم‌چون عدم رعایت حریم خصوصی افراد، شیوع شایعه، انتشار اکاذیب، تهمت و افتراء، اشاعه فرهنگ غربی، اشاعه محرّمات، اشاعه دنیاطلبی و غفلت از خداوند را فراهم می‌آورند. بدین ترتیب لزوم بررسی فقهی آثار منفی و خسارات رسانه در این مجال آشکار می‌گردد.

۱-۱-۲- فرضیه

با توجه به رسوخ فقه در عمق زندگی انسان و جریان حکم بر هر موضوع قانونی خسارات رسانه و آثار آن از این قاعده مستثنا نیستند و شامل حکمی از احکام تکلیفی خمسه متناسب با

موضوع آن‌ها و برخی قواعد از جمله قاعده لا ضرر می‌شوند.

۱-۱-۳- سوالات فرعی تحقیق

۱. خسارات مادی که رسانه بر جامعه و فرد وارد می‌کند چیست؟

۲. خسارات معنوی که رسانه بر جامعه و فرد وارد می‌کند چیست؟

۳. تفاوت اضرار در فضای حقیقی و مباشر با فضای مجازی چیست؟

۴. حکم خسارت‌هایی که افراد از طریق رسانه بر جامعه و فرد وارد می‌کنند چیست؟

۵. حکم فاعل مباشر و غیر مباشر رسانه در خسارات وارده چیست؟

۱-۱-۴- روش تحقیق

در تحقیق پیش رو سعی بر این بوده تا با روش توصیفی تحلیلی به اهداف موردنظر برسیم.

۱-۱-۵- بررسی پیشینه تحقیق

در رابطه با بحث رسانه و آثار مربوط به آن کتب و مقالاتی تدوین شده‌است. در حوزه کتب کتاب‌هایی همچون تهدیدهای فضای مجازی و راهکارهای مقابله با تکیه بر آیات و روایات و رهنمودهای مقام معظم رهبری و متخصصین و کتاب حقوق مخاطب در برابر رسانه‌های جمعی ایران، انگلیس و امریکا مؤلف سیدبشیر حسینی اسفیدواجانی و کتاب «مجموعه گفتارهای فقه رسانه و ارتباطات» تألیف حجت‌الاسلام والمسلمین علی نهاوندی در دو جلد تحقیق گردید. در حوزه مقاله نیز مقالاتی همچون مقاله آسیب‌شناسی رسانه مؤلف عبدالکریم پاک‌نیا و مقاله بررسی فرهنگی - حقوقی زیان‌های معنوی ناشی از رسانه‌ها بر نهاد خانواده اثر خیرالله پروین، سید محمد مهدی خلیل زاده، علی اصغر فرج پور اصل مرنندی و مقاله دین و رسانه اثر قاسم پورحسن به رشته تحریر درآمده‌اند. لذا با توجه به منابع بررسی شده، به نظر می‌رسد که به بعد

فقهی و احکام مربوط به رسانه ها و فاعل آن ها به طور مبسوط پرداخته نشده است. بدین سان بررسی خسارات مادی و معنوی و شناخت فاعلان آن ها و حکم هریک از آنان و نیز تفاوت های اضرار در فضای حقیقی و مجازی، ضروری می باشد.

فصل دوم : مفهوم شناسی

۱-۲-۱- فقه

در زبان اهل لغت فقه به معنای مطلق علم و آگاهی است؛ خواه مربوط به دین باشد یا خیر.^۱ در برخی کتب لغت معنای فقه چیزی فراتر از مطلق دانستن است و به عبارتی منظور از آن علمی است که با دقت و استنباط همراه است.^۲ برخی از لغت‌دانان نیز آن را به معنای علم در دین گرفته‌اند.^۳

در اصطلاح نیز فقه به معنای علم و آگاهی دقیق به علوم دین و احکام و توانایی استنباط آن‌ها به واسطه ادله تفصیلی است. در واقع فقه یکی از شاخه‌های علوم دینی و یا همان علم به احکام شرعی از طریق استنباط و اجتهاد است.^۴

این کلمه و مشتقش یعنی فقه و تفقه در آیات و روایات متعددی کاربرد دارد که البته به لحاظ مفهومی در همه موارد مفهوم فهم عمیق را به همراه دارد. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید:

^۱ . احمدبن فارس قزوینی رازی، معجم مقانیس اللغة، ج ۴، ص ۴۲۲.

^۲ . ابن منظور، لسان‌العرب، ج ۱۰، ص ۳۰۵.

^۳ . صاحب‌بن عباد، المحيط فی اللغة، ج ۳، ص ۳۴۷.

^۴ . مصطفی میراحمدی‌زاده، رابطه فقه و حقوق، ص ۶۵.

«فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ»^۱ چرا از هر گروهی از آنان، طایفه‌ای کوچ نمی‌کند (و طایفه‌ای در مدینه بماند)، تا در دین (و معارف و احکام اسلام) آگاهی یابند و به هنگام بازگشت بسوی قوم خود، آنها را بیم دهند؟! شاید (از مخالفت فرمان پروردگار) بترسند، و خودداری کنند».

رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌در روایتی می‌فرماید: «مَنْ حَفِظَ مِنْ أُمَّتِي أَرْبَعِينَ حَدِيثًا مِمَّا يَحْتَاجُونَ إِلَيْهِ مِنْ أَمْرِ دِينِهِمْ بَعَثَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَقِيهًا عَالِمًا»^۲ هرکس از امت من چهل حدیث حفظ کند که در کار دینشان از آن استفاده کنند، خدا در روز قیامت او را فقیه و عالم برمی‌انگیزد».

بی‌شک از زمان تابعین عنوان فقها برای شاگردان صحابه یعنی کسانی که پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌را درک نکرده اما صحابه را درک کرده‌اند، اطلاق می‌شده‌است.^۳ بدین ترتیب می‌توان هرگونه تعمیق در علوم دینی را تفقه در دین نام‌گذاری نمود. همان‌طور که علما نیز در همین معنا به کار برده‌اند. به مرور زمان استعمال این واژه در معنای تفقه کاهش یافت و استعمال در دو معنای دیگر ترویج یافت:

الف) علوم عقلی که دربردارنده اعتقادات عقلی می‌باشد و از آن‌جایی که نسبت به مسائل عملی اهمیت و تقدم منطقی دارد «فقه اکبر» نامیده می‌شود.

ب) این اصطلاح امروزه بیش‌تر در معنای علم فقه رایج که همان «فقه اصغر» و یا «فقه الاحکام» می‌باشد، به کار برده می‌شود.^۴

۱. توبه: ۱۲۲.

۲. ابی‌جعفر محمدبن بابویه قمی (شیخ صدوق)، خصال، ج ۱، ص ۵۴۱.

۳. مرتضی مطهری، فقه و حقوق، ص ۷۱۹.

۴. مهدی احمدپور، فقه و اخلاق اسلامی، ص ۲۳.